

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بررسی و مقایسه

صفت متکلم بودن خداوند از منظر

عبدالجبار معتزلی و صدر المتألهین

فرم گردآوری اطلاعات پایان نامه ها

کتابخانه مرکزی دانشگاه علامه طباطبائی

| |
|--|
| عنوان: |
| بررسی و مقایسه متکلم بودن خداوند از منظر عبدالجبار معتزلی و صدرالمتألهین |
| نویسنده / محقق: |
| زهرا سالاری طرزقی |
| مترجم: |
| |
| استاد راهنما: خانم دکتر حوران اکبرزاده استاد مشاور/استاد داور: آقای عبدالله نصری/آقای سعیدانواری |
| کتابنامه: دارد |
| واژه نامه: |
| |
| نوع پایان نامه: |
| <input checked="" type="checkbox"/> بنیادی <input type="checkbox"/> توسعه ای <input type="checkbox"/> کاربردی |
| مقطع تحصیلی: |
| کارشناسی ارشد سال تحصیلی: ۸۹-۹۰ |
| محل تحصیل: |
| تهران نام دانشگاه: علامه طباطبائی دانشکده: ادبیات فارسی و زبانهای خارجی |
| تعداد صفحات: |
| ۲۰۸ گروه آموزشی: فلسفه |
| کلید واژه ها به زبان فارسی: |
| متکلم بودن خداوند - نظریه حال - کلام نفسی و لفظی - حدوث و قدم کلام خداوند - عبدالجبار معتزلی - ملاصدرا - سرشت وحی - تجربه نبوی . |
| کلید واژه ها به زبان انگلیسی: |
| Being speake of God -teory of state-spirituality message and articulated speech-temporality and eternity of God's speech-Abdulgabbar Mutazily - Mullasadra-nature of revelation - prophetic exprience. |

چکیده

الف. موضوع و طرح مسئله (اهمیت موضوع و هدف): ازجائیکه کلام خداوند از مهمترین صفات او (تعالی) می باشد (قرآن نمونه بارز آن در دین اسلام است) تبیین ماهیت کلام خداوند، همواره جایگاه ویژه ای در کلام و اندیشه مسلمانان داشته است لذا در این پژوهش برآنیم تا نظرات قاضی عبدالجبار معتزلی و ملاصدرا را در این مورد، تحلیل و بررسی کنیم تا تبیینی درست از صفت متکلم بودن خداوند بدست آوریم.

ب. مبانی نظری شامل مرور مختصری از منابع، چارچوب نظری و پرسشها و فرضیه ها: مسئله اصلی ما تبیین ماهیت کلام خداوند و در ذیل آن مشخص کردن حقیقت کلام خداوند، زیادت یا عینیت کلام خداوند، حدوث و قدم کلام خداوند از منظر ملاصدرا و قاضی عبدالجبار معتزلی و روشن کردن این مطلب که قرآن کلام خداوند است یا تجربه شخصی پیامبر، می باشد که در پاسخ به مسائل مطروحه ما معتقد شدیم که ماهیت کلام خداوند همانطور که ملاصدرا معتقد بود و براساس تقسیم کلام خداوند (اعلی - وسطی - ادنی) عبارتند از انشاء و خلق موجودات در مراتب گوناگون، خواه به نحو تدوینی (کلام لفظی) یا تکوینی (کلام فعلی) باشد و بر این اساس چگونگی صدور کلام لفظی از خداوند مشخص می شود که در ذیل این فرضیه، موارد زیر مفروض می باشند:

اولاً: کلام لفظی خداوند زائد بر ذات اوست ولی کلام فعلی او عین ذات خداوند می باشد. ثانیاً: اگر منظور از کلام خداوند، "قرآن" یا "فرقان" باشد، قدیم است و اگر "کتاب" باشد، حادث است. ثالثاً: این سؤال که قرآن کلام خداست یا تجربه شخصی پیامبر، هرچند بدین نحو برای قاضی عبدالجبار و ملاصدرا مطرح نبوده است ولی از ساختار کلی اندیشه های این دو می توان دریافت که قرآن کلام خداست نه برداشتهای شخصی پیامبر.

پ. روش تحقیق شامل تعریف مفاهیم، روش تحقیق، جامعه مورد تحقیق، نمونه گیری و روشهای نمونه گیری، ابزار اندازه گیری، نحوه اجرای آن، شیوه گردآوری و تجزیه و تحلیل داده ها: روش توصیفی با استفاده از شیوه ی کتابخانه ای و نیز نگاره های الکترونیکی.

ت. یافته های تحقیق: براساس تحقیقات انجام گرفته در باب تبیین ماهیت کلام خداوند، تمام فرضیات ما اثبات شد و کلام خداوند همانطور که ملاصدرا گفته بود عبارتند از خلق موجودات یا در کسوت الفاظ و حروف و یا خلق موجودات مجرد و مادی می باشد. وجه اول بر کلام لفظی دلالت دارد که زائد بر ذات خداوند و حادث می باشد و

وجه دوم بر کلام فعلی خداوند دلالت دارد که عین ذات خداوند و قدیم می باشد . و این سؤال که قرآن کلام خداوند است یا تجربه شخصی پیامبر، هر چند برای قاضی عبدالجبار و ملاصدرا بدین صورت مطرح نبوده است اما از ساختار کلی اندیشه هایشان قابل استنباط می باشد .

ث. نتیجه گیری و پیشنهادات : براساس تحقیقات برآمده سخن ملاصدرا در باب صفت متکلم بودن خداوند به ثواب نزدیکتر است هرچند در باب قرآن هر دو آن را (هم از لحاظ لفظ و هم از لحاظ معنا) از جانب خداوند متعال می دانند. و پیشنهاد من دراین باره این است که بهتر است در مورد فصل سوم (قرآن تجربه شخصی پیامبر است یا کلام خداوند) بیشتر تحقیق شود و نظر فرقه های کلامی اهل سنت (دوران معاصر) را دراین باره جویا شد .صحت و مقایسه مندرج در این فرم بر اساس محتویات پایان نامه و ضوابط مندرج در فرم گواهی می نمائیم .

نام استاد راهنما: خانم دکتر حوران اکبرزاده

سمت علمی : استادیار

نام دانشکده: ادبیات فارسی و زبانهای خارجی

رئیس کتابخانه :

چکیده

با توجه به اهمیت کلام خداوند که در دین مبین اسلام، قرآن به عنوان بارزترین نمونه کلام خداوند نمود داشته، به دنبال آن هستیم تا ماهیت کلام خداوند را از منظر قاضی عبدالجبار معتزلی و ملاصدرا مورد نقد و بررسی قرار دهیم.

مسائلی که در این پژوهش مورد ارزیابی قرار خواهیم داد بحث حقیقت کلام خداوند (محور اصلی پژوهش) و در ذیل آن تعیین و اثبات زیادت یا عینیت کلام خداوند، حدوث و قدم کلام خداوند و همچنین بررسی این مسئله که قرآن کلام خداست یا تجربه شخصی پیامبر (ص)، می باشد.

با توجه به تقسیماتی که ملاصدرا در بحث کلام خداوند ایجاد کرده است (اعلی - وسطی - ادنی) توانسته - برعکس قاضی عبدالجبار که فقط به جنبه لفظی کلام خداوند اشاره کرده است - تحلیلی درست و به واقع از کلام خداوند ارائه دهد و بر مبنای تقسیم فوق و در پی آن، تقسیم کلام خداوند به "کلام" و "کتاب" علاوه بر جنبه لفظی کلام خداوند، جنبه فعلی آن را نیز اثبات نماید و حقیقت کلام خداوند را صرفاً به ایجاد اصوات و حروف قرار ندهد. (مثل قاضی عبدالجبار) بلکه آنرا شامل انشاء و خلق کلمات در کسوت موجودات مجرد و مادی نیز بداند پس بر اساس مطالب مذکور و در حل مسئله اول می توان گفت که کلام لفظی خدا زائد بر ذاتش و کلام فعلی او عین ذاتش است. و بر همین مبنا می توان مسئله دوم را حل و فصل نمود و قائل شد که کلام لفظی خدا، حادث و کلام فعلی او قدیم می باشد. و در آخر باید گفت اینکه قرآن کلام خداست نه تجربه شخصی پیامبر، هر چند که ظاهراً در کلام قاضی عبدالجبار و ملاصدرا، مشهود نیست اما از ساختار کلی اندیشه های ایشان می توان این مسئله را به نحو سیستماتیک استنباط کرد.

واژگان کلیدی :

متکلم بودن خداوند - نظریه " حال " - کلام نفسی و لفظی - حدوث و قدم کلام خداوند - عبدالجبار معتزلی - ملاصدرا - سرشت وحی - تجربه نبوی.

| | |
|--|----|
| مقدمه..... | ۱ |
| ۱- دیدگاه قاضی عبدالجبار معتزلی پیرامون صفت متکلم بودن خداوند | ۵ |
| ۱-۱ آشنایی اجمالی با معتزله و قاضی عبدالجبار معتزلی..... | ۶ |
| ۱-۱-۱ آشنایی با فرقه معتزله..... | ۶ |
| ۱-۱-۲ مناطق تشکیل معتزله..... | ۷ |
| ۱-۱-۳ طبقات معتزله..... | ۸ |
| ۱-۱-۴ زندگی نامه و آثار قاضی عبدالجبار معتزلی..... | ۹ |
| ۱-۲ عینیت یا زیادت صفات خداوند با ذاتش..... | ۱۱ |
| ۱-۲-۱ ثبوت صفات برای خداوند و منشأ آن..... | ۱۱ |
| ۱-۲-۱-۱ ثبوت صفات برای خداوند و منشأ آن از نظر معتزله..... | ۱۲ |
| ۱-۲-۱-۲ شیوه اثبات وجود صفات برای حق تعالی از نظر قاضی عبدالجبار..... | ۱۳ |
| ۱-۲-۲ تقسیمات صفات خداوند از نظر متکلمان..... | ۱۵ |
| ۱-۲-۳ دیدگاه اشاعره پیرامون عینیت یا زیادت صفات ذاتی خداوند..... | ۱۶ |
| ۱-۲-۳-۱ دلایل اشاعره در اثبات زیادت صفات ذاتی خداوند..... | ۱۷ |
| ۱-۲-۳-۲ دیدگاه امامیه پیرامون عینیت یا زیادت صفات ذاتی خداوند..... | ۱۸ |
| ۱-۲-۳-۳ پاسخ امامیه به دلایل اشاعره در مورد زیادت صفات ذاتی..... | ۱۹ |
| ۱-۲-۴ دیدگاه معتزله پیرامون عینیت یا زیادت صفات ذاتی خداوند..... | ۲۰ |
| ۱-۲-۴-۱ بیان عقیده معتزله به نفی صفات از ذات..... | ۲۰ |
| ۱-۲-۴-۲ نظریه نیابت..... | ۲۲ |
| ۱-۲-۴-۳ عینیت صفات با ذات از نظر معتزله..... | ۲۳ |
| ۱-۲-۴-۴ نظریه احوال..... | ۲۵ |

- ۶-۲-۱ مقایسه نظریات امامیه و معتزله در باب عینیت صفات ذاتی ۲۷
- ۱-۶-۲-۱ اشتراکات نظریه امامیه و معتزله در باب عینیت صفات ذاتی ۲۷
- ۲-۶-۲-۲ تفاوت عینیت ذات و صفات بین امامیه و معتزله ۲۸
- ۷-۲-۱ تقسیم صفات از نظر قاضی عبدالجبار معتزلی ۲۹
- ۸-۲-۱ نظر قاضی عبدالجبار در مورد عینیت یا زیادت صفات خداوند "احوال" ۳۱
- ۱-۸-۲-۱ نقد نظریه اشاعره (در باب زیادت صفات ذاتی) توسط قاضی عبدالجبار معتزلی ۳۳
- ۹-۲-۱ فرق صفات خداوند با بندگان ۳۴
- ۱-۹-۲-۱ نظر اشاعره در مورد تفاوت صفات خداوند با صفات بندگان ۳۴
- ۲-۹-۲ نظریه امامیه در مورد تفاوت صفات خداوند با صفات بندگان ۳۵
- ۳-۹-۲-۱ نظر قاضی عبدالجبار معتزلی پیرامون تفاوت صفات خداوند با صفات بندگان ۳۵
- ۳-۱ ثبوت صفت تکلم برای خداوند ۳۶
- ۱-۳-۱ روش اشاعره در ثبوت صفت تکلم برای خداوند ۳۶
- ۲-۳-۱ روشهای قاضی عبدالجبار در ثبوت صفت تکلم برای خداوند ۳۶
- ۳-۳-۱ دلایل برخی افراد در عدم تکلم خداوند ۳۷
- ۴-۳-۱ پاسخهای قاضی عبدالجبار به شبهات وارده در مورد ثبوت صفت تکلم برای خداوند ۳۸
- ۴-۱ حقیقت کلام خداوند ۳۹
- ۱-۴-۱ دیدگاه اشاعره در مورد حقیقت کلام خداوند ۳۹
- ۱-۴-۱-۱ دلایل اشاعره در مورد حقیقت کلام (کلام نفسی) ۴۲
- ۲-۴-۱ دیدگاه امامیه در باب حقیقت کلام خداوند ۴۲
- ۳-۴-۱ دیدگاه معتزله در باب حقیقت کلام خداوند ۴۴
- ۱-۴-۳-۱ پاسخ معتزله به دلایل اشاعره (مبنی بر نفسی بودن کلام خداوند) ۴۷

- ۴۸..... ۱-۴-۴ مقایسه صفت تکلم خداوند بین اشاعره و معتزله
- ۴۹..... ۱-۴-۵ تبیین حقیقت کلام خداوند بر اساس آراء و نظریات قاضی عبدالجبار معتزلی
- ۵۱..... ۱-۴-۵-۱ شرایط کلام از نظر قاضی عبدالجبار معتزلی
- ۵۲-۱-۴-۵ نقد قاضی عبدالجبار بر نظریات اشاعره (پیرامون کلام خداوند) و پاسخ به ادله آنها
- ۵۴.....
- ۵۷..... ۱-۴-۵-۳ تفاوت کلام خداوند با بندگان از نظر قاضی عبدالجبار معتزلی
- ۵۸..... ۱-۴-۶ دیدگاه قاضی عبدالجبار معتزلی پیرامون عینیت یا زیادت کلام خدا با ذاتش
- ۵۹..... ۱-۵ حدود یا قدم کلام خداوند
- ۵۹..... ۱-۵-۱ دیدگاه اشاعره در مورد حدوث یا قدم کلام خداوند
- ۵۹..... ۱-۵-۱-۱ دلایل اشاعره بر قدم کلام خداوند
- ۶۱..... ۱-۵-۲ دیدگاه امامیه در باب حدوث یا قدم کلام خداوند
- ۶۱..... ۱-۵-۲-۱ دلایل امامیه بر حدوث کلام خداوند
- ۶۳..... ۱-۵-۲-۲ پاسخ امامیه به دلایل اشاعره در باب قدم کلام خداوند
- ۶۴..... ۱-۵-۳ دیدگاه معتزله در مورد حدوث و قدم کلام خداوند
- ۶۶..... ۱-۵-۳-۱ دلایل معتزله در حدوث کلام خدا
- ۶۹..... ۱-۵-۴ نظر قاضی عبدالجبار در باب حدوث کلام خداوند
- ۶۹..... ۱-۵-۴-۱ دلایل قاضی عبدالجبار بر حدوث کلام خداوند
- ۶۹..... ۱-۵-۴-۲ پاسخ قاضی عبدالجبار به اشاعره پیرامون شبهات وارده به حدوث کلام خداوند
- ۷۲.....
- ۷۵..... ۲- دیدگاه صدر المتألهین شیرازی پیرامون صفت متکلم بودن خداوند
- ۷۶..... ۲-۱ آشنایی با ملاصدرا
- ۷۶..... ۲-۱-۱ روش شناسی ملاصدرا

- ۲-۲ عینیت یا زیادت صفات خداوند با ذاتش ۸۰
- ۲-۲-۱ تقسیم صفات خداوند از نظر ملاصدرا ۸۰
- ۲-۲-۲ تأثیر مبانی فلسفی ملاصدرا در بحث عینیت صفات ذاتی (توحید صفاتی) ۸۲
- ۲-۲-۲-۱ تبیین عینیت صفات با ذات خداوند با توجه به وحدت تشکیکی وجود ۸۳
- ۲-۲-۲-۲ تبیین عینیت صفات با ذات خداوند براساس وحدت شخصی وجود ۸۶
- ۲-۲-۳ رویکرد نقلی ملاصدرا به بحث "عینیت صفات با ذات خداوند" ۹۰
- ۲-۲-۴ دیدگاه ملاصدرا در مورد عینیت یا زیادت صفات اضافی و فعلی خداوند ۹۳
- ۲-۲-۵ مقایسه صفات خداوند با بندگان ۹۴
- ۲-۲-۵-۱ شباهت صفات خداوند با بندگان ۹۴
- ۲-۲-۵-۲ تفاوت صفات خداوند با بندگان ۹۴
- ۲-۳ ثبوت صفت تکلم برای خداوند ۹۵
- ۲-۳-۱ تعریف متکلم از نظر ملاصدرا ۹۵
- ۲-۳-۲ ثبوت صفت تکلم برای خداوند از نظر ملاصدرا ۹۶
- ۲-۴ حقیقت کلام خداوند ۹۶
- ۲-۴-۱ تبیین کلام خدا بر اساس آراء و نظریات صدرالمآلهین ۹۷
- ۲-۴-۱-۱ مراتب کلام خداوند و اقسام آن ۹۷
- ۲-۴-۱-۲ منازل کلام خداوند ۱۰۱
- ۲-۴-۱-۳ شباهتها و تفاوتهای بین کلام و کتاب خداوند ۱۰۱
- ۲-۴-۱-۴ حقیقت کلام خداوند ۱۰۶
- ۲-۴-۲ ویژگی های قرآن به عنوان کلام خداوند ۱۰۸
- ۲-۴-۲-۱ ویژگی خاص قرآن و تمایز آن از دیگر کتب آسمانی ۱۰۸
- ۲-۴-۲-۲ عظمت قرآن ۱۱۰

- ۱۱۱..... ۲-۴-۲-۳ علت خلقت قرآن به صورت کتاب
- ۱۱۲..... ۲-۴-۲-۴ مراتب قرآن
- ۱۱۳..... ۲-۴-۲-۵ متعدد بودن نامهای قرآن
- ۱۱۴..... ۲-۴-۲-۶ هدفمند بودن قرآن
- ۱۱۵..... ۲-۴-۳ مقایسه کلام خداوند با بندگان از نظر ملاصدرا
- ۱۱۶..... ۲-۴-۴ عینیت یا زیادت کلام خداوند از نظر ملاصدرا
- ۱۱۸..... ۲-۵ حدوث یا قدم کلام خداوند
- ۱۲۱..... ۳- قرآن کلام خداست یا تجربه شخصی پیامبر
- ۱۲۳..... ۳-۱ تبیین سرشت وحی
- ۱۲۴..... ۳-۱-۱ دیدگاه گزاره ای
- ۱۲۵..... ۳-۱-۱-۱ نظراشاعره در مورد وحی
- ۱۲۷..... ۳-۱-۱-۲ نظرمعتزله در مورد وحی
- ۱۳۲..... ۳-۱-۱-۳ نظری برخی از فلاسفه اسلامی در مورد وحی
- ۱۳۲..... ۳-۱-۱-۳-۱ نظرفارابی در مورد وحی
- ۱۳۲..... ۳-۱-۱-۳-۲ نظرابن سینا در مورد وحی
- ۱۳۳..... ۳-۱-۱-۳-۳ مقایسه نظریات فارابی و ابن سینا در مورد وحی
- ۱۳۴..... ۳-۱-۱-۴ نظر اسماعیلیه در مورد وحی
- ۱۳۵..... ۳-۱-۲ وحی به عنوان تجلی خدا در ضمن تجربه دینی (دیدگاه تجربه دینی)
- ۱۳۶..... ۳-۱-۲-۱ نظر آقای شبستری پیرامون مسئله وحی
- ۱۳۸..... ۳-۱-۲-۲ نظر دکترسروش در مورد وحی
- ۱۳۹..... ۳-۱-۲-۲-۱ مهمترین دعاوی دکتر سروش
- ۱۴۳..... ۳-۱-۲-۲-۲ دلایل دکترسروش در اثبات نظریه تجربه نبوی

- ۳-۲-۱-۳ تحلیل و داوری نظریه " تجربه دینی بودن قرآن" ۱۴۳
- ۳-۱-۲-۳-۱ نقد نظریه تجربه نبوی ۱۴۳
- ۳-۱-۲-۳-۲ نقدنقلی در اثبات الهی بودن " وحی " ۱۴۸
- ۳-۱-۲-۳-۳ منشأ اشتباه نظریه " تجربه دینی" ۱۵۲
- ۳-۱-۲-۳-۴ عواقب نظریه تجربه دینی ۱۵۴
- ۳-۱-۲-۳-۵ محذورات کلام خدا..... ۱۵۴
- ۳-۱-۲-۴ مقایسه دیدگاه طرفداران نظریه تجربه دینی با متکلمان در مورد وحی ۱۵۵
- ۳-۱-۳ نظریه افعال گفتاری..... ۱۵۷
- ۳-۱-۳-۱ ارکان نظریه افعال گفتاری..... ۱۵۸
- ۳-۱-۳-۲ ارائه نظریه وحی گفتاری بر مبنای نظرافعال گفتاری..... ۱۵۸
- ۳-۱-۳-۳ مقایسه دیدگاه افعال گفتاری با دیدگاههای وحی گزاره ای و تجربه نبوی ۱۶۲
- ۳-۲ وحی از نظر قاضی عبدالجبار معتزلی..... ۱۶۳
- ۳-۳ نظر ملاصدرا پیرامون نزول " وحی" ۱۶۷
- ۳-۴ نتیجه گیری ۱۷۱
- ۴- بررسی و مقایسه صفت متکلم بودن خداوند از نظر ملاصدرا و قاضی عبدالجبار
- معتزلی..... ۱۷۳
- ۴-۱ مقایسه آراء ملاصدرا و قاضی عبدالجبار معتزلی پیرامون عینیت یا زیادت صفات خداوند..... ۱۷۴
- ۴-۲ مقایسه آراء ملاصدرا و قاضی عبدالجبار معتزلی پیرامون ثبوت صفت تکلم برای خداوند ۱۷۷
- ۴-۳ مقایسه آراء ملاصدرا و قاضی عبدالجبار معتزلی پیرامون حقیقت کلام خداوند..... ۱۷۷
- ۴-۳-۱ مقایسه آراء ملاصدرا و قاضی عبدالجبار معتزلی پیرامون عینیت یا زیادت کلام خداوند ۱۸۱
- ۴-۳-۲ مقایسه آراء ملاصدرا و قاضی عبدالجبار معتزلی پیرامون تفاوت کلام خداوند با کلام
- بندگان..... ۱۸۳

- ۴-۴ مقایسه آراء ملاصدرا و قاضی عبدالجبار معتزلی پیرامون حدوث یا قدم کلام خداوند.....۱۸۵
- ۴-۵ مقایسه آراء ملاصدرا و قاضی عبدالجبار معتزلی پیرامون سرشت وحی ۱۸۷
- نتیجه گیری و پیشنهادات ۱۹۱
- کتابنامه ۱۹۶
- منابع فارسی..... ۱۹۶
- منابع عربی ۲۰۱
- منابع اینترنتی ۲۰۳
- پیوستها ۲۰۵
- چکیده (انگلیسی) ۲۰۶
- عنوان (انگلیسی)..... ۲۰۸

مقدمه

از جاییکه کلام خداوند از مهمترین صفات او (تعالی) می باشد تبیین ماهیت کلام خداوند، همواره جایگاه ویژه ای در کلام و اندیشه مسلمانان داشته است، چراکه نمود ویژه آن در قالب وحی - که تبلور آن قرآن می باشد - برای ما مسلمین اهمیت بسزایی دارد.

در طول تاریخ، اندیشمندان متعددی اعم از فلاسفه و متکلمان پیرامون مبحث " کلام خداوند " بحثهای متعددی را مطرح کرده اند، تلاشهایی که در برخی موارد، منجر به نزاعهای خونین بین فرقه اشاعره و معتزله بوده مانند بحث پیرامون حدوث و قدم قرآن و یا زیادت صفات خداوند بر ذات او (تعالی) که در پژوهش حاضر از بین صفات متعدد الهی متکلم بودن خداوند، مورد نظر است. ما در این پایان نامه به بهانه بحث از حقیقت کلام و متکلم بودن خداوند از منظر دو متفکر که یکی متکلم و از فرقه معتزله است یعنی عبدالجبار معتزلی (۴۱۵-۳۲۰ ه.ق) و دیگری فیلسوف و حکیم متعالیه یعنی صدرالمتألهین شیرازی (۱۰۵۰-۹۷۹ ه.ق) است، نقطه نظرات اندیشمندان دیگر را مانند دیدگاه اشاعره و معتزله یا برخی از فلاسفه از قدما و برخی اندیشمندان معاصر را به فراخور موضوع مطرح کرده ایم تا در معرکه آراء، نظر دو متفکر نامبرده شفافتر و جایگاه تفکر آنها در میان سایر آراء فلسفی و کلامی، دقیق تر خود را بنمایاند. قابل ذکر است که بحث مذکور در کلام جدید، صورت دیگری به خود گرفته است. چرا که هرچند در کلام قدیم، این طرز تلقی در کار بود که وحی، مجموعه ای از حقایق است که پیامبر از خداوند دریافت می کند، ولی در دوره مدرن دیدگاه های متفاوتی نسبت به سرشت وحی مطرح شده است لذا بحث و بررسی پیرامون سرشت وحی، بعد از تبیین ماهیت کلام خداوند، ضروری به نظر می رسد.

اهداف تحقیق:

- ۱- تبیین ماهیت کلام خداوند از منظر قاضی عبدالجبار معتزلی و صدرالمتألهین شیرازی از نظر الف- حقیقت کلام خداوند ب - زیادت یا عینیت کلام خداوند ج- حدوث و قدم کلام خداوند
- ۲- بررسی نظریه های دو اندیشمند مذکور و بدست آوردن نقاط اشتراک و افتراقشان در مورد کلام خداوند.

۳- تبیین سرشت وحی قرآنی به عنوان یکی از مصادیق بارز کلام خداوند.

مسائل تحقیق :

جهت رسیدن به این اهداف، مسائلی برای ما مطرح خواهند شد که نقش راهبردی در مسیر تحقیق و پژوهش ایفا می کنند، که از این قرار می باشند :

۱- ماهیت کلام خداوند چیست و متکلم بودن خداوند به چه معناست؟ (چگونه از خداوند مجرد ، کلام لفظی صادر می شود؟) که براساس این سخن مسائل زیر قابل استنباط است :

۱- آیا کلام خداوند زائد بر ذاتش است یا عین ذات او (تعالی)؟

۲- کلام خداوند حادث است یا قدیم؟

۳- قرآن به عنوان یکی از مصادیق بارز کلام خداوند از ناحیه خداست یا برداشتهای شخصی پیامبر از الهامات الهی ؟

فرضیه های تحقیق:

فرضیاتی که برای مسائل فوق الذکر پیشنهاد می شوند را می توان اینطور بیان کرد که ماهیت کلام خداوند آنچنان که معتزله از جمله عبدالجبار معتزلی قائلند، صرفاً عبارت از خلق اصوات و حروف نیست که دلالت برمعانی می کند، بلکه طبق نظرملاصدرا وبراساس تقسیم کلام خداوند (اعلی - وسطی - ادنی) عبارتند از انشاء و ایجاد موجودات در مراتب گوناگون، خواه به نحو تدوینی (کلام لفظی) یا تکوینی باشد. و براین اساس چگونگی صدور کلام لفظی از خداوند مشخص می شود و در ذیل این فرضیه موارد زیر مفروض می باشند:

اولاً : همانطور که ملاصدرا به تفصیل قائل شده است کلام لفظی خداوند زائد برذات اوست ولی کلام فعلی او عین ذات خداوند می باشد.

ثانیاً : از نظر ملاصدرا اینطور نیست که کلام خدا، مطلقاً حادث باشد آنطور که عبدالجبار معتقد است، بلکه اگر منظور از کلام خداوند "قرآن" یا "فرقان" باشد، قدیم است. و اگر " کتاب " باشد، حادث است.

ثالثاً: این سوال که قرآن کلام خداست یا تجربه شخصی پیامبر هرچند بدین نحو برای قاضی عبدالجبار و ملاصدرا مطرح نبوده است ولی از ساختار کلی اندیشه های این دو می توان دریافت که قرآن کلام خود خداست نه برداشتهای شخصی پیامبر.

روش تحقیق:

روشی که در این پژوهش برای روشن شدن مسائل مطروحه و بررسی فرضیات پیشنهادی به کاررفته است، روش توصیفی می باشد که با استفاده از شیوه کتابخانه ای و نیز نگاره های الکترونیکی صورت گرفته است.

تحلیل مفهومی واژگان کلیدی :

کلام نفسی : عبارتند از معنی قائم به نفس و ذات متکلم که در خداوند، به تبع ذاتش قدیم و در ما (انسانها)، حادث است.

کلام لفظی : به ایجاد اصوات و حروف دلالت می کند که در انسانها بوسیله زبان و در خداوند بوسیله ایجاد آنها در محل، صورت می پذیرد.

نظریه احوال: به مجموعه صفاتی در خداوند (از نظر برخی معتزله) اطلاق می شود که نه موجودند و نه معدوم، نه معلوم است و نه مجهول.

کلام تکوینی : منظور از این نوع کلام، انشاء کلمات در کسوت موجودات مادی و مجرد است.

کلام تدوینی : منظور از این نوع کلام، انشاء کلمات در کسوت حروف و الفاظ است (کلام لفظی)

حدوث : ایجاد شی به نحوی که قبل از وجود، سابقه عدم و نیستی، داشته باشد.

قدم : وجود چیزی به نحوی که سابقه عدم و نیستی نداشته باشد.

عینیت : این همانی و یکی بودن دو چیز به نحوی که ملازم و ملزوم هم باشند. مثل عینیت پرتوهای خورشید با نورخورشید.

زیادت : برخلاف عینیت به رابطه دو چیز که وجودشان از هم مستقل باشد و هرکدام هویتی مستقل داشته باشند، گفته می شود. مثل زیادت کلام انسان براو.

ساختار تحقیق:

پژوهش حاضر دارای چهار فصل می باشد :

۱- فصل اول، صفت متکلم بودن خداوند را از منظر قاضی عبدالجبار معتزلی مورد نقد و ارزیابی قرار می دهد.

۲- فصل دوم، صفت متکلم بودن خداوند را از منظر صدرالمتألهین شیرازی مورد ارزیابی قرار می دهد.

۳- فصل سوم، به بیان دیدگاههای قاضی عبدالجبار و ملاصدرا در باب سرشت وحی در پاسخ به اینکه قرآن کلام خداست یا تجربه شخصی پیامبر، می پردازد.

۴- فصل چهارم، به مقایسه و ارزیابی نظر صدرالمتألهین شیرازی و قاضی عبدالجبار معتزلی پیرامون صفت متکلم بودن خداوند می پردازد.

سابقه تحقیق:

در مورد سابقه وجود این پژوهش باید گفت که در پایان نامه ها و رساله های موجود هرچند در باب صفات خداوند به طور کلی، تحقیقاتی صورت گرفته است که موارد زیر از آن جمله می باشد :

۱- پایان نامه چالشهای فلسفی در برابر کلام از خانم نعیمه پور محمدی به راهنمایی دکتر سید

صدرالدین طاهری . تهران : دانشگاه علامه طباطبائی . ۱۳۸۴.

۲- پایان نامه صفات باری تعالی از آقای محمد صادق رضایی به راهنمایی دکتر محمود فاضل .

مشهد : دانشگاه فردوسی . ۱۳۷۵.

۳- پایان نامه بررسی تطبیقی صفات الهی از دیدگاه ابن سینا - ملاصدرا - قاضی عبدالجبار معتزلی

از خانم اعظم ایرجی نیا به راهنمایی دکتر مرضیه صادقی . ۱۳۸۴. قم : دانشگاه قم .

کتابهایی نیز به طور تخصصی در مورد کلام خداوند منتشر شده است که از آن جمله می توان کتاب کلام خدا از آقای دکتر عبدالله نصری را نام برد.

اما پژوهش حاضر در صدد هست تا علاوه بر تبیین و تفسیر حقیقت کلام خداوند، آنرا از منظر دو اندیشمند بزرگ یعنی ملاصدرا و قاضی عبدالجبار معتزلی مورد ارزیابی و مذاقه قرار دهد.

فصل اول

دیدگاه قاضی عبدالجبار معتزلی پیرامون صفت
متکلم بودن خداوند

۱-۱-۱ آشنایی اجمالی پیرامون معتزله^۱ وقاضی عبدالجبار معتزلی^۲

قبل از پرداختن به عقاید قاضی عبدالجبار، درخصوص موضوع مورد بحث بهتراست که به نحو اجمالی در مورد فرقه معتزله و طبقات آن و همچنین زندگینامه عبدالجبار آشنایی مختصری پیدا کنیم.

۱-۱-۱ آشنایی با فرقه معتزله

کلمه اعتزال^۳ در لغت به معنای کناره گیری است. در وجه تسمیه معتزله که از اعتزال آمده است سخنهایی گفته شده که مشهورترین آن کناره گیری واصل بن عطاء^۴ از حسن بصری^۵ است. (برنجکار، ۱۳۷۸، ص ۱۱۸)

این گروه کلامی که در نخستین نیمه سده دوم هجری در بصره تشکیل شد، چنان با سرعت بسط پیدا کرد که می توان بخش بزرگی از نخبگان فرهنگی مسلمان را با نام آن خواند که در زمان فرمانروایی چند خلیفه، پایتخت خلافت عباسی (بغداد)، به مرکز این مکتب، تبدیل شد و حتی در دوره ای نظریات معتزله، اصول عقاید رسمی اهل تسنن گردید (کربن، ۱۳۷۸، ص ۱۵۲)

در اندیشه معتزله، "عقل"، نقش اساسی و تشکیل دهنده ای در کشف و استنباط عقاید دین و اثبات و دفاع از آنها دارد و برای "تعبد" در این عقاید، جایگاهی وجود ندارد. (برنجکار، ۱۳۷۸، ص ۱۱۸)

در مجموع باید گفت که معتزله، نقش برجسته ای در پیشرفت علوم عقلی در عالم اسلام داشته و در واقع راهگشای بیشتر تحولات فکری و عقلانی بوده است این تحولات، زمینه ساز ظهور فلاسفه و اندیشمندان بزرگ عالم اسلام گردید. (ولوی، ۱۳۶۷، ج ۱، ص ۳۳۵) و تفکر^۶ معتزلی در طول تاریخ، چالشهای مختلفی با سایر فرق کلامی اسلامی داشته است.

^۱. Mutazilism..

^۲. عبدالجبار بن احمد همدانی معتزلی (۳۲۰ ه. ق)

^۳. Mu'tazilite school

^۴. واصل بن عطاء از معتزلیون طبقه چهارم می باشد. (د. ۱۳۱ ق)

^۵. حسن بن ابی الحسن بصری جزء طبقه سوم معتزله می باشد. (د. ۱۱۰ ق)

۲-۱-۱ مناطق تشکیل معتزله

دردرون اندیشه معتزلی، در بحثهای مختلف کلامی، اختلافاتی موجود است که موجب تعدد مکاتب در این فرقه گردیده است از جمله اینکه معتزله در چهار منطقه به صورت مکاتب مختلف کلامی مطرح و تشکیل شد^۱ که عبارتند از:

۱- مکتب بصره (ضدیت با شیعه) از مهمترین پیروان آن ← واصل بن عطاء - نظام - ابوالهذیل - معمر بن عباد - ابوعلی و ابوهاشم جبائی (مکتب بصره بیشتر از اعتزال نظری سخن به میان می آورد). (صابری، ۱۳۸۶، ص ۱۶۵)

۲- مکتب بغداد (تمایل به شیعه) از مهمترین پیروان آن ← بشر بن معتمر - جعفر بن جعفر بن میسر و جعفر بن حرب) و ابوالحسین خباط (معتزله بغداد نوعی اعتزال عملی را مطرح کردند و به دستگاه حکومت درآمدند و از این رهگذر نیز اندیشه های خود را پیش بردند. شاید بتوان این عملکرد معتزله بغداد را همان انحرافی دانست که در مکتب معتزله پیش آمد و زمینه های سقوط آنرا فراهم آورد). (همان، ص ۱۶۶ و ۱۶۵)

۳- مکتب مرو (دنبال کننده مکتب بغداد) ← که در رأس آن ثمامه بن اشرس بود.

۴- مکتب ری (دنبال کننده مکتب بغداد که در دوره افول معتزله تشکیل شد) مهمترین فرد این مکتب ← قاضی عبدالجبار معتزلی است. (ولوی، ۱۳۶۷، ج ۱، ص ۳۵۵)

شکوه مند ترین دوران در طول روزگاران حکمرانی آل بویه برای معتزله، دوران وزارت صاحب بن عباد (وزیر فخرالدوله دیلمی) بود وی نزد ابوهاشم (جبائی) و نصیبینی تلمذ کرده و در دستگاه حکومت هم از قدرتی فراوان برخوردار بود و از معتزله، طرفداری می کرد. و به دعوت او بود، که قاضی عبدالجبار به ری رفت و شاخه ای از معتزله را در آنجا تشکیل داد.

^۱ در منابع اصیل معتزلی از قبیل طبقات المعتزله و شرح الاصول خمسسه این دسته بندی مورد عنایت نیست و این خود گواه آن است که این دسته بندیها از سوی متأخران صورت پذیرفته است.